

Hollandsche "Welgeborenen", in *Verslagen en Mededeelingen Oud-Vaderlandsch Recht*, 10/2 (1948) blz. 253-289, die op hun feodale en schildboortige kenmerken wees, maar hun grote aantal niet verklaarde. Volgens Bos ligt die omvang mede aan een exodus van Leidse welgeboren Hoeken naar het omringende platteland tengevolge van de twisten met de Kabeljouwen in de veertiende en vijftiende eeuw (blz. 120); een oplossing die ik niet erg bevredigend vind. Want waar kwamen dan al die welgeboren Leienaren vandaan? Mij lijkt het eerder een vanzelfsprekend bijverschijnsel van de collectieve verheffing van een sociale bovenlaag tot juridische adelstand, met rechtsverkrijging door alle nazaten daarvan in de rechte mannelijke lijn, ongeacht sociaal niveau. Evenredig met de bevolkingsgroei neemt dan ook de adel of welgeborenschap in omvang toe.

In verband hiermee wil ik nog een opmerking maken over het 'feodale' element in de rechtspositie der welgeborenen, op welk punt Bos naar mijn mening ten onrechte kritiekloos Immink volgt (blz. 68-74). Het interessante aan het door Bos bijeengebrachte genealogisch materiaal is juist dat een groep van welgeboren mannen, die in de zestiende eeuw niet meer over leenbezit, maar wel over allerlei andere vormen van bezit en eigendom beschikte, zich in 1528 met succes voor het Hof van Holland op schotvrijdom beriep en verwees naar haar plicht om met de baljuw de strafrechtspraak ter Hoge Vierschaar uit te oefenen (blz. 68). De schotgaarders, eisers in dit geding, wilden alleen schotvrijdom verlenen voor grond die leengoed was, maar werden daarin niet ontvankelijk verklaard, hoewel de grond van de welgeborenen uitdrukkelijk geen leengoed was. Leenbezit was dus kennelijk niet het criterium voor schotvrijdom, en ook rustte deze niet op de grond maar op de persoon van de welgeborene. Verder was de Hoge Vierschaar van de baljuw geen bank van het leenrecht, maar van het landrecht, zodat de welgeborenen ook in dat opzicht niet als leenmannen maar als landrechtelijk gekwalificeerden optraden. Zelfs hun persoonlijke krijgsdienst berustte niet op leenbezit, maar kwam in plaats van de collectieve heervaat der huislieden, die een landrechtelijke plicht was. Hun voorkeursbehan-

deling berustte dus niet op feodaliteit maar op (gewezen) schildboortigheid, wat niet hetzelfde was, al wordt het door Immink en Bos wel zo voorgesteld.

Het Stichts-Hollands geslacht Van den Bosch van de hand van Prof. mr. M. Bos biedt kortom een uiterst boeiende en veelzijdige verzameling van bronnenmateriaal met bijbehorende interpretatie, die niet alleen heeft gediend ter reconstructie van twintig generaties nazaten van de Utrechtse *ministerialis* Wolfger van Amstel, maar ook kan bijdragen aan de verheldering van enige kernvragen betreffende adel en ridderschap in het middeleeuwse graafschap Holland en het Sticht Utrecht.

Johanna Maria van Winter

HOF EN GESCHIEDSCHRIJVING: NAAR EEN NIEUWE SYNTHESE?

Elitegeschiedenis is de laatste decennia geen vies woord meer. De toenemende belangstelling voor de rol van elites in het verleden is niet los te zien van het groeiende besef dat elites nu eenmaal tot de maatschappelijke realiteit in heden en verleden behoren. Elk experiment met de egalitaire ideologie, die deze 'ongezonde' en 'onnodige' uitgroeisels van de oude samenleving wilde wegsnoeien, leidde immers steeds weer tot nieuwe uitstulpingen van voorrechten en rijkdom, zij het dat de nieuwe elites soms op een andere plaats ontsproten, en bovendien hun bevoorrechtiging graag verheimelijken. Nadat het heden ons beroofde van de egalitaire illusie, moest ook het verleden met nieuwe - of beter, weer geopende - ogen bekeken worden.

De weerzin gold het sterkst voor de elite die zijn plaats met een beroep op afstamming legitimeerde: de adel. De top van de op afstamming gebaseerde samenleving, het vorstelijk hof, moest het daarbinnen vervolgens het zwaarst ontgelden. Hierin kwam verandering, voorzichtig sinds het begin van de jaren zeventig, maar de laatste jaren bijna onstuimig. De vruchten van deze heroriëntatie zijn te talrijk om hier nog eens de revue te laten passeren. Bovendien illustreert het literatuursignalement

van Virtus de recente voortzetting van deze ontwikkeling met regelmaat.

Thans lijkt het hof over een breed front, van vulgair tot academisch, een onderwerp dat tot de verbeelding spreekt. Daarbij rijzen overigens verschillende problemen. Het verdient nog steeds aanbeveling de studie van het hof in het verleden met enige gedecideerdheid af te schermen van de plakkerige sentimenten die de vertegenwoordigers van vorstelijke dynastieën thans nog kunnen oproepen – niet uit enig verheven beginsel, maar omdat deze sentimenten grondige studie veelal bemoeilijken of verhinderen. Deze vuistregel zal althans binnen de academische wereld niet voor veel moeilijkheden zorgen.

Ingewikkelder ligt het volgende punt. Achter de groei van het aantal publicaties schuilt een gebrek: de noodzakelijke inhaalmanoeuvre ontbeert een solide intellectuele basis. Er is geen consensus, en de contacten tussen verschillende taalgebieden en onderzoekstradities blijven beperkt. Daarin lijkt nu iets te veranderen: de tijd is blijkbaar rijp voor een internationale onderzoeksamenwerking die een einde kan maken aan de intellectuele versplintering op het gebied van het hofonderzoek. De aanleiding voor dit essay ligt dan ook in initiatieven die recentelijk genomen zijn om dit te bewerkstelligen: enkele congressen en een poging om tot een meer structurele internationale onderzoeksamenwerking te komen.

Waaruit bestaat dan de verwarring die deze initiatieven oproep? Wat zijn de verschillende perspectieven die tot op heden niet voldoende samenkwamen? Elias' *Die höfische Gesellschaft* inspireerde vanaf de vroege jaren zeventig velen tot een hernieuwde studie van het hof. Elias' perspectief had de kracht van de eenvoud, en de betovering van de alomvattende formule. Hij illustreerde zijn veelomvattende model bovendien met veel gevoel voor detail en kleur. Het vormde zo een pasklaar alternatief voor onderzoekers die het strikt kwantitatieve en structurele kader beu waren, maar méér wilden dan een terugval in beschrijving. Elias' benadering bracht voor hen de twee polen van historisch onderzoek, verklaring en evocatie, natuurlijk samen. Tot op heden is Elias' invloed in tal van werken terug te vinden – van klakkeloze en onkritische toe-

passingen van de theorie tot de meest waardevolle publicaties. Kenmerkende elementen zijn de victimisering van de adel en de schildering van het hof als *goldene Käfig*, waarbij de vorst dankzij allerlei mechanismen zijn hovelingen onder de duim kon houden. De 'getemde' adel verloor dan weliswaar zijn politiek en militair gewicht, aldus Elias, hij verwierf juist daardoor een gedragspatroon dat als model voor de samenleving zou gaan dienen. De adel ging anderen voor in de sprong van *Fremdzwang* naar *Selbstzwang*, de kern van het 'civilisatieproces.'

Naast de gemakkelijk te traceren invloed van Elias' werk staan de minder direct aanwijsbare invloeden van de studie naar de rituele elementen van het koningschap. Een buiten-Europese component is hierbij van grote invloed geweest. De rituele inkapseling van hoogwaardigheidsbekleders in andere culturen bracht velen tot een herbezinning op soortgelijke verschijnselen in het eigen verleden. Reeds in de late negentiende eeuw werd deze vergelijking populair. De brede studies van Freud en Frazer en de preciezere werken van Marc Bloch en Ernst Kantorowicz staan in deze traditie, die thans onder meer wordt voortgezet door het gezelschap-annex-tijdschrift dat zich heeft getooid met de toepasselijke naam *Majestas*. Het beeld van de vorst als wonderdoener geeft een andere dimensie aan de studie van hoofse vormen. Mechanistische of functionalistische verklaringen, zoals die van Elias, worden gerelativeerd door de accentuering van de magisch-hiërarchische mentaliteit die ten grondslag lag aan veel van de ceremoniële voorschriften. Daarmee wordt de vraag klemmend in hoeverre deze verklaringscategorieën samen kunnen worden gebruikt. Kan een heerser de ceremonieel-hiërarchische leefwereld die hem met de paplepel is ingegoten terzijde schuiven om zijn adellijke hovelingen een hak te zetten? Was het ceremonieel slechts middel om macht te verkrijgen en te consolideren, of was het in de eerste plaats een hoger, op zichzelf staand doel? Hoewel deze tegenstelling tot overdreven proporties kan worden opgeblazen, zal iedereen die betrokken is bij onderzoek naar het hof zich reken-schap moeten geven van de wrijving die tussen de verklaringmodellen bestaat.

Een derde benadering van het hof is vooral

gericht op patronage. Namiers prosopografische methode vloeit daarbij ineen met de kunsthistorische studie naar de vorst als Maecenas en antropologische modellen van patroon-cliënt relaties. Dit pluriforme perspectief is inmiddels één van de pijlers van het eliteonderzoek in het algemeen geworden. Het heeft ook een bevoorrechte positie in de recente studies naar het hof. Patronageverbindingen vullen de leemte op die ontstond nadat bleek dat het imposante bouwwerk van het absolutisme toch vooral een erfenis van vorstelijke propaganda en historiografische vertekening was. Zonder de talrijke op persoonlijke loyaliteit gestoelde relaties die vanuit het hof een fijnmazig net over het land spanden, kon de wrakkige en door permanente competentietwisten ondermijnde 'bureaucratie' immers nauwelijks functioneren. De bestudering van de persoonlijke netwerken leidde ook tot aandacht voor de factievorming aan het hof. Facties aan het hof konden immers samenvallen met de toppen van verschillende patronagenetwerken die elkaar beconcurrerden.

Naast deze drie hoofdrichtingen bleef een aanzwellende stroom van onbekommerd erudiete geschiedschrijving bestaan – een verschijnsel dat in deze tijd van modieuze academische jargons en tomeloze overconceptualisering wellicht enigszins onwennig, maar toch vooral ook verfrissend aandoet. Op allerlei terreinen werd de kennis wel uitgebreid, werd materiaal ontsloten en gepubliceerd; een verbinding tussen deze empirische kennisverruiming en de theoretische discussies kwam evenwel nauwelijks tot stand, terwijl ook de theoretische benaderingen van elkaar geïsoleerd bleven. De pogingen tot synthese waren niet veel meer dan verwarde eclecticische optellingen van appels en peren.

Was het hof nu de vergulde gevangenis van de adel, het onderkomen van de hogepriester van de afstammingsleer, of de ontmoetingsplaats, huwelijksmarkt en onderhandelingsstafel van de elites? De botsing van de perspectieven roept talloze vragen op die nog niet in afdoende mate beginpunt van onderzoek zijn geweest. Welke 'modellen' van hoforganisatie stonden naast elkaar in vroeg-modern Europa? In hoeverre werden de klassieke hoffuncties gescheiden van de groeiende bestuurlijke

hiërarchieën? Als deze circuits op papier gescheiden waren, kwamen hun vertegenwoordigers dan niet toch aan het hof bijeen? Wie kwamen er precies aan het hof? Welk deel van het jaar brachten zij daar door, en in welke hoedanigheid? Was hun verblijf een bron van inkomsten of invloed, of slechts een noodzakelijke maar kostbare plicht? Kon de rekening van de hoveling een batig slot tonen? Werden de ceremoniële voorschriften steeds nageleefd, of waren zij slechts een 'script' voor de meest geritualiseerde momenten van het hofs bestaan? Welke omgangsvormen gingen dan schuil achter de trotse façade? Was de vorst manipulator of gemanipuleerde, de spin of de vlieg in het web? Konden de elites vanuit het hof een norm opgelegd krijgen voor gedrag, taalgebruik, kleding? Hoe ver reikte de culturele invloed van het hof? Hoe verspreidden de tradities zich over de verschillende hoven en dynastieën? De reeks vragen kan eindeloos worden voortgezet. Een zinnig antwoord kan veelal slechts worden gegeven als niet alleen de botsing van de perspectieven als uitgangspunt wordt genomen, maar vooral ook de situatie aan verschillende hoven wordt vergeleken. Slechts comparatief empirisch onderzoek met oog voor de theoretische wanorde kan een uitweg bieden uit de bovengeschetste weinig bevredigende situatie.

Daartoe zou samenwerking over de grenzen goede mogelijkheden kunnen bieden. Ook hier zijn echter problemen te overwinnen. Het onderzoek in verschillende taalgebieden kwam aanvankelijk niet of nauwelijks samen. De literatuur toont een vroege en indrukwekkende 'empirische' Engelse inspanning, zichtbaar in de bundel van Dickens, *The courts of Europe* (Londen 1977). Daarop volgde een meer op Elias geörienteerde driebandige Duitse congresbundel, *Europäische Hofkultur* (Hamburg 1981). Pas in de onvolprezen bundel onder redactie van R. Asch en A. Birke, *Princes, patronage, and the nobility* (Oxford/Londen 1991) kwamen deze taalgebieden samen. Naast de actieve Duitstalige en Angelsaksische historici komt het Franstalige gebied slecht voor de dag. De meeste studies over het Franse hof zijn afkomstig van buiten de Franse grenzen. Het werk van J.-F. Solnon is daarop een uitzondering, maar het is dan ook vooral een breed overzicht. Op eenzame hoog-

te staat de rijke dissertatie van J. Boucher, samen met haar daarna gepubliceerde werken over de late Valois-monarchie. Is de geschiedschrijving in Frankrijk verlamd door het langdurige succes van de Annales-school? Toen Braudel de scepter zwaaide negeerden de Annales het hof, zij ontdekten het pas recent via de interculturele-antropologische omweg. Nu zal de Franse geschiedschrijving een flinke inhaalmanoeuvre moeten starten om gelijk te komen met het onderzoek elders. De nog steeds beperkte beheersing van Engels en Duits maakt deze inspanning extra moeilijk. Specialistische literatuur wordt immers zelden vertaald, en ook in de uitzonderingsgevallen gaan er meestal wel enkele jaren overheen. Italië bevindt zich in een vergelijkbare positie, al is er een speciaal instituut ten behoeve van onderzoek naar het hof. De publicaties volgen de goddeels Angelsaksisch-Duitse dialoog echter op grote afstand.

De bundel onder redactie van Asch, een belangrijke impuls voor het onderzoek, kwam tot stand na een congres dat georganiseerd was door het Duits Historisch Instituut in London. De parallelinstelling in Parijs, waarvan Bourgondië-kenner Werner Paravicini directeur is, toont zich nu ook actief. In samenwerking met de Universiteit van Versailles-Saint-Quentin werd rond het thema 'Les Princes et l'Histoire XIVe-XVIIIe siècle' een congres georganiseerd dat zich deels in Parijs, deels in Versailles voltrok (13-16 maart 1996). Hoewel de opvoeding van de vorst en de rol van de geschiedschrijving centraal stonden, kwam in de voordrachten en discussies veel van de bovengeschetste problematiek naar voren. De deelnemers kwamen uit vrijwel alle delen van Europa, met naast de talrijke Duitse en Franse sprekers ook een opvallend sterke Oosteuropese delegatie.

Roert Versailles zich om de achterstand in te halen? In de zelfde week, en met een overlappend gezelschap sprekers, organiseerden de Société Saint-Simon, het Chateau de Versailles en de eerder genoemde universiteit van Versailles een studiedag over 'Les contours de la Cour' (14 maart 1996). Ik mocht deze studiedag openen met een voordracht waarin perspectieven en problemen van het onderzoek naar het hof werden uiteengezet. Klaus Malettke (Marburg) rapporteerde aansluitend

over recent onderzoek naar de Duitse hoven. Jean-Louis Quantin (Versailles-Saint-Quentin) sprak over het Engelse hof. 's Middags hield Jacqueline Boucher (Lyon) een uiterst geanimeerde en interessante voordracht over hof van de laatste Valois koningen. Zij toonde nog eens dat grote eruditie de theoretische discussie zeer kan bekorten: haar kennis van het materiaal over het Valois-hof is zodanig dat zij een groot deel van de bovenopgesomde vragen als een simpele invuloefening zou kunnen beantwoorden. Christophe Blanquier (Parijs) beschreef het Franse hof halverwege de zeventiende eeuw vanuit het perspectief van een gunsteling-uit-de-gratie, Gomberville. Edward Corp (Parijs) ging in op het Stuart hof in ballingschap, en besteedde in het bijzonder aandacht aan de godsdienstkwestie. De Saint-Simon biograaf Georges Poisson (Parijs) tenslotte, ging in een erudiete en virtuoze beschrijving langs de kleinere hoven rond Versailles. Hij stond vooral stil bij het beroemde en beruchte hof te Sceaux, van Louise de Bourbon-Condé (1676-1753), duchesse du Maine.

Kan de Duits-Angelsaksische link worden verbreed tot een Europa-omspannende onderzoeksamenwerking? De recente initiatieven stemmen optimistisch. Een reeks kleine congressen, met gespecialiseerde onderzoekers uit verschillende Europese landen, zou de aansluiting tussen zowel de verschillende perspectieven als de verschillende taalgebieden sterk kunnen stimuleren. Daarmee zou dan een solide basis zijn gelegd voor voortgaand onderzoek op dit terrein. Een voorstel hiertoe is inmiddels ingediend bij de European Science Foundation in Straatsburg, de overkoepelende organisatie van Europese NWO- en KNAW-achtige instellingen. Los van deze procedure zijn thans al allerlei contacten gelegd. Hof en adel zijn nauwelijks geïsoleerd van elkaar te onderzoeken. Onderzoekers die zich met thema's bezighouden die raken aan hetgeen hierboven werd aangesneden, worden dan ook uitgenodigd met ondergetekende contact op te nemen.

Jeroen Duindam